

Un relat sobre la vinculació entre el treball social i els drets socials

A story about the relationship between social work and social rights

Carmen Verde Diego¹

Resum

L'article que aquí es presenta ofereix algunes pinzellades històriques que vinculen l'"aparició" dels Drets Humans, especialment els drets socials, amb la seva defensa per part de diferents reformadors i treballadores socials. L'objectiu que es pretén és ressaltar que a cadascú li ha tocat viure "un" treball social en un context determinat –com diria Montserrat Colomer– no exempt de condicionaments culturals, ideològics, econòmics, polítics i socials que han incidit en la capacitat i la manera en què les treballadores socials han defensat i defensen els drets socials.

En aquest article s'assegura que els professionals del treball social i la seva estructura col·legial –col·legis professionals i *Consejo General del trabajo social*– estan donant mostres, en l'actualitat, d'un "Treball social crític i militant" a partir d'un "enfocament de drets".

Paraules clau: Drets socials, reformisme social, treball social, compromís polític-social, treball social crític.

Per citar l'article: VERDE DIEGO, Carmen. Un relat sobre la vinculació entre el treball social i els drets socials. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2016, n. 207, pàgines 21-39. ISSN 0212-7210.

¹ Diplomada en treball social, Dra. en filosofia política i moral de la Universitat de Vigo i professora titular de treball social. carmenverde@uvigo.es

Abstract

This article draws the relation between some historical notes about the beginning of Human rights and social rights and their defense by reformers and social workers. The objective is to underline that everybody experiences 'a' social work in a specific context, as Montserrat Colomer would say, conditioned by culture, ideology, economics, politics and society that had an influence on the capacity and the way in which social workers had protected and protect social rights.

This article makes sure that social workers and its professional association –professional associations and General Council of Social Work- are giving signs of a 'critical and militant social work' from the 'rights perspective'.

Key words: Social rights, social reformism, social work, socio-political commitment, critic social work.

Podem començar descrivint els Drets humans com aquells que "són garanties essencials perquè puguem viure com a éssers humans" i que, avui dia, es troben definits en la *Declaració Universal de Drets Humans* proclamada el 1948 (i els seus subsegüents Pactes) a partir de la qual els Estats es van comprometre: "a assegurar que tots els éssers humans, rics i pobres, forts i febles, homes i dones, de totes les races i religions, són tractats de manera igualitària" (ONU, 2009, pàg. 3). Aquests drets apareixen en contextos històrics diferents de manera que les seves "generacions"² comporten implicacions específiques per a l'acció social en cada període.

1. La primera generació de drets –civils i polítics– o de quan l'home es va convertir en ésser (amb drets) humà

1.1. Breu síntesi del context. L'exigència de reconeixement dels "primers drets" s'insereix en les transformacions econòmiques del mercantilisme de finals del s. XVII i el procés d'industrialització del XVIII que provoquen grans canvis en els sistemes de producció i en l'estratificació social afectant profundament la vida econòmica, política i social d'Europa. A França, la crisi de l'Antic Règim

² Karel Vasak va presentar una classificació genètica dels drets a l'*Institut Internacional de Drets Humans* d'Estrasburg el 1979. El seu ús no és "seqüencial" sinó una eina d'anàlisi que no oblidia que la lluita pels mateixos ha tingut avenços i retrocessos en el temps posant en evidència el seu procés dialèctic.

conduirà a la Revolució francesa de 1789 recolzada ideològicament pels *Il·lustrats francesos* i protagonitzada per la burgesia que va exigir, sobretot, *llibertat* davant d'uns poders públics arbitraris i abusius.

1.2. Implicació en l'aparició de drets. El que la burgesia va reclamar era la no-ingerència de l'Estat en la seguretat de les persones (vida, resistència a l'opressió), en la *propietat privada* (dret inviolable i sagrat, diu l'art. 17 de la *Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà*), o en la seva *llibertat* (d'opinió, de premsa, religiosa, de lliure comerç), així com la seva participació política. Aquests Drets es van postular "naturals" (per tant *universals*) en ser *anterior*s al propi fonament de l'autoritat dels sistemes polítics moderns (*iusnaturalisme*). Per això tenen una marcada empremta *individualista* que evidencia la necessitat de l'individu de protegir-se dels excessos dels poders fàctics, i concreta, d'una banda, la seva consideració com a "ser (amb drets) humà" i, per contraposició, la configuració del mateix *Estat de Dret* modern que els reconeix com a tals.

La primera generació de drets va ser expressada, a més de la Declaració francesa, a la *Carta de Drets dels Estats Units* (1776) i, en el nostre temps, a la *Declaració Universal dels Drets Humans* de 1948.

1.3. Incidència en l'acció social. Ja en el seu temps, el caràcter eminentment masculí de *Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà* va provocar reaccions que podem personalitzar en Olympe de Gouges (1748-1793), filòsofa política, literata francesa, reformista social i feminista del segle XVIII qui no va trigar a redactar la *Declaració dels drets de la Dona i la Ciutadana* (1791), rèplica de la declaració masculina el començament de la qual era una contundent interpel·lació: "*Home, ets capaç de ser just? Una dona et fa aquesta pregunta*". L'obra d'Olympe de Gouges incidia en la defensa dels esclaus negres -en un temps en què França s'enriquia amb l'esclavitud (i per a qui tampoc s'entenia que s'haguessin declarat els *Drets de l'Home*)- i l'exigència del reconeixement de la igualtat de la dona en tots els àmbits de la vida: familiar, social, política i jurídica³. Tot i apel·lar a la mateixa reina Maria Antonieta perquè amb ella protegís el seu "sexè", Olympe de Gouges va acabar detinguda, ajusticiada i guillotïnada el 1793 i la seva obra silenciada i invisibilitzada (encara, avui dia, insuficientment reclamada).

Per la resta tot i que la primera generació de drets posseeix un caràcter "individualista" no pot negar-se la seva implicació "social" ja expressada pel *Comitè per a l'extinció de la mendicitat* (1790) en sengles informes on s'afirma que la Revolució és incompatible

³ Va proclamar el dret de les dones a l'educació, a la titularitat de propietats privades, a l'accés al treball en l'àmbit públic així com la seva participació en la vida política incloent el dret al vot de les dones. Va defensar la supressió del matrimoni, la instauració del divorci, la possibilitat de renovar contractes anuals entre "concupins", el reconeixement de paternitat fora dels matrimonis, la creació de "maternitats" per establir un sistema de protecció social per a la infància, la creació de tallers per a desocupats i de llars per a captaires.

amb la pobresa i que la seva eradicació ha de ser un assumpte de primer ordre dut a terme per la “ciència política” de “l’assistència”.

En definitiva, la primera declaració de drets va posar la llavor per al desenvolupament de la ulterior “assistència social” i això tot i que només va reconèixer drets per als “homes” però no per a les dones, ni els esclaus⁴, ni la infància⁵, els que haurien d’esperar segles per assolir, com els primers, el reconeixement individual d’“ésser (amb dret) humà”.

2. La segona generació de drets econòmics, socials i culturals

2.1. Breu síntesi del context. La concepció *individualista i liberal* de la primera generació de drets aviat es va evidenciar com a insuficient: *la igualtat davant la llei* no oferia garanties per a la igualtat material dels ciutadans. Això era especialment evident a Anglaterra, ja que la revolució industrial va augmentar la riquesa però també la desigualtat social: la major part de la població vivia en condicions infrahumanes en què l’explotació, l’amuntegament en habitatges insalubres, la malaltia i tota mena de misèries eren habituals.

No obstant això, la doctrina econòmica del “*laissez-faire*” s’havia convertit en el credo del poder polític liberal anglès: “no interferir en el lliure mercat” havia de corregir de manera *natural* les desigualtats socials. Els defensors ideològics del liberalisme clàssic –Adam Smith, Jeremy Bentham, Malthus– van ser partidaris de l’eliminació del socors públic, ja que li imputaven el fracàs econòmic i moral del sistema establert mitjançant les *lleis de pobres* angleses, al mateix temps que pensaven que la càrrega fiscal per a la lluita contra la pobresa augmentava el malestar dels contribuents.

2.2. Incidència en l’acció social. El liberalisme clàssic va ser compartit pels precursors⁶ del treball social, les societats filantròpiques i els moviments d’organització de la caritat que emergeixen en l’època com a paradigma de la beneficència privada⁷. Tal era el

⁴ Els Jacobins van abolir l’esclavitud el 1794 però va ser ràpidament reposada per Napoléon. La *Convenió sobre l’esclavitud* (1926) va promoure la seva abolicció el 1927 tot i que encara hi ha països que en l’actualitat la mantenen “culturalment”.

⁵ La *Declaració de Ginebra dels Drets de l’infant* és de 1924, antecedent de la *Declaració Universal dels Drets de l’Infant* de 1959.

⁶ Thomas CHALMERS (1780-1847), Federico OZANAM (1813-1853), Daniel VAN DER Heydt (1802-1874; Sistema Elberfeld-1853), William BOOTH (1829-1912; Exèrcit de salvació-1858) van ser, en general, detractors del “socors públic”, amb propostes d’acció social circumscrites a l’atenció individualitzada de la població.

⁷ Aquestes societats basaven la seva capacitat d’organització en la procedència de classe (alta) dels seus promotors qui, imbuïts en valors liberals i del darwinisme social (tal com els entenia Spencer), subscriuen que l’Estat no té per què assumir responsabilitats respecte a una població considerada parasitària del sistema productiu.

cas de la *Societat per a l'organització del Socors Caritatiu i de repressió de la mendicitat* (1869) –primera denominació de la *Charity Organization Society*– que, deutora del protestantisme luterà i immersa en el *victorianisme* de l'època, concebia en els seus inicis la pobresa com una expressió del vici moral de l'individu que per *vagància* no volia treballar o no s'esforçava prou per aconseguir-ho, raó per la qual proposaven coordinar els esforços de les organitzacions de Londres i evitar el malbaratament de fons econòmics.

Serà a partir de mitjans del segle XIX quan apareguin formulacions teòriques alternatives al liberalisme –Sismondi, Robert Owen, Cartisme, Saint-Simon, Fourier, Proudhon, l'incipient socialisme– avalades per les primeres investigacions socials –Chadwick, Charles Booth– que incidien en una comprensió de la realitat social més *socialista* (per oposició a la liberal) i *humanista* on el pobre deixa de ser culpable de la seva misèria i la pobresa es transforma en una *qüestió social* derivada d'estructures socioeconòmiques la responsabilitat última de la qual haurà de correspondre a l'Estat.

2.3. Implicació en l'aparició de drets. En el context descrit sorgeix la segona generació de drets: econòmics, socials i culturals. Per aquells que no aconseguien el nivell de benestar material mínim, els drets de primera generació apareixien només en el seu aspecte passiu, imposant deures de respecte a la llibertat d'altres però no en la seva forma positiva per donar resposta a la plena consecució de la igualtat real entre la ciutadania.

La segona generació de drets va modificar completament la seva naturalesa –ara col·lectius tot i que eren reclamats per a cada ésser humà de forma individual–, el valor sobre el qual pivoten –la igualtat–, i la implicació activa de l'Estat –no només per reconèixer-los sinó també per garantir-los– a través de sistemes de previsió i d'assistència social, en un nou pacte de ciutadania en què la mateixa subsistència del poder polític es vincularà, a partir d'aquest moment, al benestar ciutadà, a la justícia social.

La distinció, que no és necessàriament oposició, entre les dues generacions de drets es fa patent quan es considera que, mentre a la primera, els drets humans vénen considerats com a "drets de defensa" (Abwehrrechte) de les llibertats de l'individu que exigeixen l'autolimitació i la no-ingerència dels poders públics en l'esfera privada i es tutel·len per la seva mera actitud passiva i de vigilància en termes de política administrativa; en la segona, corresponent als drets econòmics, socials i culturals, es tradueixen en drets de participació (Teilhaberechte), que requereixen una política activa dels poders públics encaminada a garantir el seu exercici i es realitzen a través de les tècniques jurídiques de les prestacions i els serveis públics. (PÉREZ LUÑO, 1987, pàg. 56)

A partir d'aquest instant, l'assumpció de responsabilitat per part de l'Estat es va concretar en polítiques socials amb l'objectiu de garantir la satisfacció de les necessitats bàsiques de la població i promoure els drets de segona generació. L'origen de la política

social en els diferents estats europeus és doncs, fruit de les lluites socials, polítiques i econòmiques iniciades al segle XIX que transformen l'*Estat liberal* en *Estat social* i que cobren significat ple al XX amb els *estats del benestar*, estats interventors que *desmercantilitzen* els drets socials per garantir-los a la ciutadania front al mercat.

La recollida de tots aquests drets procedeix de successius reconeixements internacionals (OIT, OMS) abans de la seva proclamació en la *Declaració Universal de Drets Humans* de 1948 i el *Pacte Internacional de Drets econòmics, Socials i Culturals* de 1966. Avui dia, poden definir-se segons l'*Oficina de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides* per als drets humans com: "*els drets humans relacionats amb el lloc de treball, la seguretat social, la vida en família, la participació en la vida cultural i l'accés a l'habitatge, l'alimentació, l'aigua, l'atenció de la salut i l'educació*"⁸ (ONU, 2009, pàg. 3).

3. L'aparició del treball social i la seva defensa dels drets socials

A la segona etapa de la *Charity Organization Society* (COS) són les mateixes *visitadores* que modifiquen la percepció benefico-assistencial al voltant de la *immoral* vagància dels pobres i serà, en aquest context concret, quan té el seu origen en *sentit estricte* el Treball Social⁹. En la COS destaquen importants treballadores socials –Octavia HILL (1838-1912)¹⁰, Beatrice WEB (1858-1943)¹¹– que van inaugurar una visió més *socialista* de l'acció social i van defensar el reconeixement dels drets econòmics i socials a partir de l'*humanisme* i el *pragmatisme*.

A Anglaterra, aliens als moviments d'organització de caritat, és imprescindible citar Henrietta BARNETT (1851-1936) i Samuel BARNETT (1844-1913), fundadors dels "Settlements". El primer, Toynbee HALL (Londres, 1884) va aparèixer, seguint a S. BARNETT, per la necessitat d'un coneixement científic sobre la pobresa que no estigués basat "en la remor o la referència sentimental" sinó en

⁸ Són, segons llista el mateix *Alt Comissionat*: els drets dels treballadors; el dret a la seguretat social i la protecció social; la protecció a la família i l'assistència a la família; el dret a un nivell de vida adequat (que inclou els drets a l'alimentació i la protecció contra la fam, a un habitatge adequat, a l'aigua i al vestit); el dret a la salut; el dret a l'educació; els drets culturals. (ONU, 2009, pàg. 3).

⁹ Entre altres qüestions per començar a formular un saber especialitzat documentat, establir indicacions sistematitzades per orientar la intervenció social i formar les visitadores per transformar la seva acció en pràctica professionalitzada.

¹⁰ No només va col·laborar amb la COS (encara que sense formar part d'ella) en la formació de les visitadores sinó que es va distingir especialment per la lluita contra l'explotació dels treballadors i contra les condicions dels habitatges insalubres.

¹¹ Militant del socialisme fabià, es va incorporar a la COS el 1883 des de la seva confrontació a la moral victoriana en les anàlisis de les miserables condicions de treball de les fàbriques i de la vida d'immigrants jueus, treballadors del moll i de les fàbriques tèxtils (VV. AA., pàg. 125). Va influir, al costat del seu espòs Sydney Web, al *Minority Report* (1909), l'*Informe Beveridge* o la promulgació de la *Llei d'Educació* (1902).

investigacions empíriques sobre els pobres; un *humanisme* lliure de prejudicis classistes davant l'apogeu de l'individualisme del capitalisme industrial, i "una gran desconfiança i descrèdit de la beneficència reglamentada i de filantropia existent" on "les societats de caritat eren closques buides, ocupades per funcionaris" (VV.AA., pàg. 113-14).

La COS es va estendre als Estats Units creant la seva primera agència a Buffalo el 1877 on va destacar Mary Ellen RICHMOND (1861-1928). Tot i el que va transmetre l'*Acadèmia*, Richmond no es va limitar a analitzar les causes *individuals* de la pobresa sinó que, per contra, sempre va defensar la seva interrelació amb les causes socials si bé va concentrar els seus esforços en mitigar-les en el nivell d'intervenció individual-familiar (MIRANDA, 2012). Richmond no va esgotar aquí la seva contribució al treball social: com a reformadora va estar fortament implicada en la defensa de les dones abandonades, les vídues, la cura dels deficients mentals, els drets relatius a l'habitatge, el treball infantil, la delinqüència juvenil o la discapacitat (MIRANDA, 2012; MUNUERA, 2012).

També als Estats Units mereix un lloc preminent Jane ADDAMS (1860-1935), coetània a Richmond, però menys coneguda en la tradició espanyola encara que d'igual rellevància que l'altra en la configuració del Treball Social. Addams, coneixedora de l'experiència londinenca del *Toynbee Hall*, va obrir un centre *comunitari* a Chicago -*Hull House*- on va posar en marxa al costat de les *residents*¹² infinitat de serveis i programes de caràcter educatiu, cultural, polític-sindical i social (VERDE, 2013, pàg. 23). Aviat va esdevenir un punt de trobada del veïnat i la "intel·lectualitat" on van ser assidus J. Dewey, G. Herber Mead o Eleanor Roosevelt, defensora dels drets de la dona, dels afroamericans, del pacifisme, a més de Delegada en les Nacions Unides (1946-1952) on va promoure la *Declaració Universal dels Drets Humans*.

A *Hull House* es van abordar infinitat de problemes socials¹³ a partir de l'estudi de necessitats de la comunitat (investigacions empíriques) que concloïen en l'elaboració d'*informes de situació* (informes d'investigació diagnòstica) que es presentaven a les autoritats per incidir en els canvis de la política social i que es feien

¹² A *Hull House* vivien de forma cooperativa principalment dones relacionades amb la intervenció social i la ciència social –economistes, advocades, politòlogues, sociòlogues i treballadores socials– que compaginaven les seves feines amb les activitats del centre comunitari: Florence KELLEY (1859-1932), Julia LATHROP (1858-1932), Eleanor CLARKE SLAGE (1871-1942), Frances KELLOR (1873-1952), Edith ABBOT (1876-1957), Sophonista BECKINRIDGE (1866-1948), Alicia HAMILTON (1869-1970) o Alzina STEVENS (1949-1900). Encara que no cal estendre's en les suggestives biografies de totes elles, van vincular la investigació empírica amb l'acadèmica i amb el seu compromís polític social a l'antimilitarisme, el pacifisme, el feminisme i la defensa dels drets de primera i segona generació.

¹³ La precarietat laboral (sobretot en relació al treball infantil i al femení), les condicions de salubritat dels habitatges, la lluita contra la tuberculosi, l'educació i la cura de la infància, l'atenció a la gent gran i dependent, la salut mental, la necessària conciliació de la vida familiar i laboral de les famílies (en particular de les dones), la violència de gènere... (VERDE, 2013, pàg. 27).

Jane Addams exemplifica la necessitat d'investigar per conèixer i per comprometre's i de transformar (políticament) i participar-intervenir comunitàriament (socialment).

Per a Jane Addams la pràctica professional del treball social no es pot concebre sense el compromís politico-social dels qui hagin d'intervenir amb la comunitat (no per a la comunitat).

servir, a més, per a la ulterior planificació de les activitats de *Hull House*. Jane Addams exemplifica la necessitat d'investigar per conèixer i per comprometre's i de comprometre's per transformar (políticament) i participar-intervenir comunitàriament (socialment). Tal com assenyala Munuera, a *Hull House*, "els treballadors socials havien de ser el braç tècnic del polític", ja que Addams i les residents consideraven que "les desigualtats socials són la responsabilitat de l'Estat" (2012, pàg. 97). Per a Jane Addams la pràctica professional del treball social no es pot concebre sense el compromís politico-social dels qui hagin d'intervenir amb la comunitat (no per a la comunitat); un compromís amb l'apoderament de les persones i la defensa activa dels drets humans de primera¹⁴ i segona generació.

La intensa biografia de Jane Addams no se circumscriu a *Hull House*: va formar part de la *Conferència nacional del treball social* (1874-1917), es va implicar en la lluita contra el racisme i els drets dels afroamericans¹⁵ així com contra la xenofòbia i la defensa dels drets dels estrangers. Va ser un referent del moviment feminista, sufragista i antimilitarista¹⁶, va participar en diferents moviments socials i polítics¹⁷ i va tenir l'honor de convertir-se en la primera dona americana que va guanyar el Premi Nobel de la Pau el 1931 atorgat pel seu compromís social: "Jane Addams va ser una de les dones més rellevants i famoses de la seva època. La seva importància històrica va provocar que l'Assemblea General de l'Estat d'Illinois decidís l'any 2006 declarar el dia 10 de desembre -Dia dels Drets Humans- com a *Dia de Jane Addams*" (LIMA, 2013, pàg. 16).

4. Treball social i drets socials a Espanya

4.1. L'aparició del treball social a Espanya. No cal estendre's en aquest article en com es va anar configurant l'acció social a Espanya davant la qüestió social, però és imprescindible aturar-se en com van sorgir les primeres escoles de treball social a Catalunya, exemple d'exigència de formació per a les professionals de l'acció social i germen d'un treball social progressista, emancipador i defensor dels drets de primera i segona generació, que quedarien suprimits durant la llarga Dictadura.

Els antecedents de la demanda de capacitat de les professionals de l'acció social a Espanya es remunten a Concepción Arenal

¹⁴ Cal pensar que les dones i els afroamericans no tenien reconeguts en aquest temps els drets de primera generació. Les dones no tenien dret al vot, ni tan sols a estudiar a moltes universitats... Quant als drets dels afroamericans recordem que seria el 1955 (gairebé ahir) quan Rosa Parks, americana negra, desafiaria a l'"Amèrica blanca" asseient-se en un autobús per a blancs.

¹⁵ Va col·laborar amb la *National Association for the Advancement of Colored People* (NAACP, 1909) a partir dels *Disturbis racials d'Springfield* (Illinois, 1908).

¹⁶ Va ser presidenta del *Partit de la Pau de la Dona* (WPP) i de la *Lliga Internacional de Dones per la Pau i la Llibertat* (1919-1929).

¹⁷ El 1912 va fer campanya política a favor del Partit Progressista i de Theodore Roosevelt.

(FERROL, 1820-1893)¹⁸ interessada en la formació de les dones que en el seu temps es dedicaven a la beneficència i per a les quals va redactar el *Manual del visitador del pobre* (1863), de la mateixa manera que fa Richmond per a les visitadores a la COS.

Però va ser el 1929 quan els requeriments de formació en treball social cobren força amb Antònia Farreras (en alguns llocs Ferreras) i Júlia Marimon (pertanyents al *Comitè Femení de Millores socials d'Acció Femenina* creada el 1926) que van sol·licitar al *I Congrés Catòlic de Beneficència Nacional* (Barcelona) la creació d'una "Escola d'Assistència Social"¹⁹. La petició va ser satisfeta el 1932 amb l'obertura a Barcelona de l'*Escola d'Assistència Social per a la Dona* impulsada per la mateixa Antònia Farreras i el Dr. Raül Roviralta. Era una filial de l'*Escola Catòlica de Bèlgica* i de la mateixa manera que aquesta última, tenia com a finalitat –a partir dels pressupostos del catolicisme social²⁰– l'educació de la classe obrera i la formació de personal competent per dur a terme aquesta tasca (ESTRUCH, J. i GÜELL A., 1976; RUBÍ, 1991, pàg. 59-67, BARBERO, 2009)²¹. El 1934 les primeres titulades van començar a treballar per a la *Conselleria de Sanitat i Assistència Social* en una campanya de prevenció i lluita contra la tuberculosi com ho feien les *infermeres visitadores* a principis del segle XX a França sota la direcció del Dr. Calmette (BOUQUET i GARCETTE, 1999, pàg. 38) o Jane Addams a *Hull House* als Estats Units, totes elles immerses en l'higienisme social de l'època.

No obstant això, aquells prometedors inicis del Treball Social es van veure truncats per l'esclat de la Guerra Civil el 1936. Després de la Guerra, la Dictadura modifica completament el context polític, social i econòmic de Catalunya i Espanya i, com és de suposar, també el marc en el qual començava a desenvolupar-se el treball social. Les assistents socials van haver de fer front a una situació caracteritzada per les profundes seqüeles de la guerra: traumes psicològics, orfandat, viduïtat, mutilació i invalidesa, greus mancances materials, aïllament de l'exterior, supressió de les llibertats civils, polítiques, sindicals, religioses, i per tant, la desaparició dels drets de primera generació conquerits en el període republicà.

¹⁸ Reformadora social, coneixedora de l'obra de Frederic Ozanan i de la *Conferència de Sant Vicenç de Paül*, va organitzar una secció femenina de la Conferència i des de *pressupostos liberals*, va dedicar les seves investigacions a la reforma del sistema penitenciari (àmbit en el qual va exercir el càrrec de *visitadora general de presons de dones*), a la millora de la situació obrera i a la defensa dels drets de la dona per qui va defensar la igualtat intel·lectual i moral i el dret a la instrucció i la participació social, laboral i política.

¹⁹ Amb anterioritat, el 1927, Carmen Isern i Galcerán (professora de magisteri), va reclamar al *VI Congrés Internacional per a la Protecció a la Infància* (Milà) un centre de preparació adequat per a totes les persones que desitgessin "orientar-se en els problemes beneficoassistencials".

²⁰ El catolicisme social propugnat en l'*Encíclica Rerum Novarum* (1891) pel Papa Lleó XIII va tenir una forta incardinació a Catalunya a través de l'*Acció Social Popular* –com a prolongació dels *Cercles Obrers Catòlics*– creada el 1908 pel jesuïta Gabriel Palau i projectada pel Pare Vicent cap a l'acció social.

²¹ Una excel·lent i detallada història d'aquesta etapa pot trobar-se a BARBERO, J.M. (Dir.), FEU, M. *El Treball Social a Catalunya 1932-1978*. Barcelona: Hacer Editorial i Col·legi de Diplomats en Treball Social de Catalunya, 2009.

Encara que un cop finalitzat el conflicte bèl·lic es van reprendre el 1939 les activitats de l'Escola de Barcelona (que acabarà anomenant-se *Escola Catòlica d'Ensenyament Social*) i obre a Madrid l'*Escola de Formació Familiar i Social* (impulsada, entre d'altres, per Rosario Rodríguez Babé i María Sabater pertanyents al *Consell Superior de Dones d'Acció Catòlica*), ja res tornarà a ser igual per al Treball Social (COLOMER, 2009; BARBERO, 2009). El període dictatorial va interrompre els avenços en l'àmbit teòric, didàctic o metodològic del Treball Social que es produïen als Estats Units, Iberoamèrica i Europa. En el seu lloc, va ser la urgència social –en detriment de la formació teòrica– la qual anava configurant la formació i la professió. El currículum formatiu²² era eminentment operatiu i pràctic, a més d'ampli, dispers i compartimentat, reflex de l'escassa configuració del rol professional i de la manca de reconeixement oficial dels ensenyaments (ESTRUCH i GÜELL, 1976, pàg. 50; BARBERO, 2009; COLOMER, 2009). Pel que fa a l'activitat professional, les assistents socials van haver de treballar sota un marcat signe confessional, paternalista i beneficoassistencial, en general, sense científicitat (ESTRUCH i GÜELL, 1976, pàg. 236); i per descomptat, en un context de desaparició de pràcticament tots els drets de primera o segona generació. Tal com afirma Barbero (2009, pàg. 28) "*la postguerra apareix com un temps d'hibernació per als projectes entorn de la professió*"²³ que la fan retrocedir, atresorar en el record el patrimoni professional acumulat en els seus inicis i anhelar aquell temps de la República en què existien drets humans reconeguts per a les persones.

Caldrà esperar als Plans d'Estabilització (1959) per començar a albirar certa obertura "social", conseqüència del final de l'aïllament internacional i de l'incipient desenvolupament econòmic a Espanya. El desenvolupisme social va provocar la necessitat d'incrementar el nombre de professionals per atendre les noves necessitats socials i de millorar la seva formació (RUBÍ, C., 1991, pàg. 64; DE LA RED, 1993, pàg. 73). En aquesta etapa "*d'expansió i desenvolupista*" per al Treball Social tal com la va denominar De la Red (1993, pàg. 73) va tenir lloc una gran eclosió de noves escoles²⁴ i el

²² Puericultura, higiene, fisiopatologia de la dona, dietètica, psiquiatria, higiene mental, socorrisme, doctrina social de l'Església, formació religiosa, moral i ètica, sociologia, psicologia, dret, economia, servei social i pràctiques.

²³ Traducció de l'autora.

²⁴ L'any 1953, van obrir a Barcelona la primera *Escola d'Assistents Socials Masculins* promoguda per *Orientació Catòlica i Professional del Dependent* i l'*Escola de Visitadores Socials psiquiàtriques dependent de la Secció Femenina de Falange Espanyola i de la JONS* amb seu a la Facultat de Medicina de Barcelona (MOLINA, 1994, pàg. 91; BARBERO, 2009). El 1955 es funda a Madrid l'*Escola Superior d'Assistents Socials "San Vicenç de Paül"* que tenia com a objectiu la formació específica de *Les Filles de la Caritat*. Fins a 1957 només van existir sis escoles entre Catalunya i Madrid així com un exigü nombre de professionals en exercici (149 de 270 titulats). El nombre de centres va augmentar considerablement entre 1957 i 1964 on ja existien 32 escoles de les quals 25 estaven integrades en la *Federació d'Escoles de l'Església de Servei Social* (FEISS), cinc pertanyien a la *Secció Femenina*, un a la Universitat de Navarra i una altra al Ministeri de Treball (TIZON i ROSSELL, 1983, pàg. 25).

reconeixement oficial dels estudis *d'Assistent Social* (1964) que, però, oficialitzava en el seu *Pla d'Estudis* la dissociació entre el saber pràctic i el teòric, aquest últim amb caràcter subsidiari. Tot i això, a partir dels setanta, les assistents socials van aconseguir formar-se, de vegades, amb l'ajuda d'experts internacionals arribats a Espanya per assessorar en la implementació de plans de desenvolupament (com Marco Marchioni) però, d'altres, amb el seu exclusiu esforç personal, digne de menció en una època d'absoluta censura i absència de literatura (BARBERO, 2009, pàg. 67). En un cas o un altre, els drets civils i polítics apareixien com a imprescindibles per al desenvolupament bàsic de la població. Les escasses sortides de les assistents socials a l'estranger no només van generar un tràfic de fonaments teòrics i metodològics per al treball social sinó també l'intercanvi de posicionaments ideològics i polítics que van anar alimentant les esperances de democratització.

En les últimes raneres del franquisme, caracteritzats ja per l'aparició de moviments d'oposició al règim dictatorial, les assistents socials es van organitzar com a professió a l'empara de la *Llei d'associacions culturals* de 1964 fins a desembocar a la *Federació Espanyola d'Assistents Socials* (FEDAAS, 1967) que aglutinava les diferents *Associacions d'assistents socials* dels diferents territoris d'Espanya, generant a través de l'estructura col·legial, una identitat professional específica. A partir d'aquest moment, se succeeixen seminaris, jornades, i congressos (Barcelona, 1968; Mallorca, 1970; Manresa, 1971; Madrid, 1972, Negrales, 1972; Loyola, 1973; Sevilla, 1976; Pamplona, 1977) amb tres objectius principals: dotar de rigor científic la professió, distanciar-se de la confessionalitat en l'exercici professional i reclamar la independència ideològica del Treball Social respecte al Règim.

Fonamentals per la història del Treball Social van resultar, a parer meu, dos d'aquests seminaris (*sense desmerèixer cap dels altres*): el de Negrales pel que fa a la consolidació de la Disciplina de treball social i el de Pamplona en relació a la construcció política i organitzacional del sistema públic de protecció social denominat "serveis socials" en una Espanya democràtica.

La transcendència del Seminari de Negrales celebrat el 1972 (continuació del de Manresa, 1971) rau en la presentació d'"els postulats i els principis operacionals del treball social" concretats en "l'esquema del mètode bàsic" (COLOMER, 2009, pàg. 135-136). La investigació metodològica va continuar al Seminari de Loiola (1973) i va culminar amb la publicació el 1974 a la *Revista de Treball Social de l'Associació d'Assistents socials de Barcelona* del "Mètode de treball social" de Montserrat COLOMER (RTS, núm. 55) i la seva posterior actualització el 1979 en la mateixa RTS (núm. 75) (COLOMER, 2009). No hi ha dubte del punt d'inflexió que va suposar aquesta publicació en l'anomenada per De la Red "etapa d'estabilització tècnica i perspectiva científica (1970-1980)" del treball social a Espanya. Sense ella no hauria estat possible l'assentament teòric i la consolidació de la professió a Espanya, una dècada més tard.

4.2. El Treball Social com a fonament dels Serveis Socials. Les Jornades de Pamplona (1977) també van ser significatives per al Treball Social: s'hi va fer palès el compromís *polític-social* de les assistents socials de l'època per la democratització d'Espanya i la recuperació dels drets fonamentals (LAS HERAS, 2000). A partir d'aquestes jornades, la FEDASS va promoure l'edició d'*Introducció al Benestar social* (HERAS i CORTAJARENA, 1979, 2a ed. 2014) que va acabar sent un referent no només per a les assistents socials com a *agents de canvi* en la Transició sinó també un *full de ruta* per a partits polítics i institucions públiques en la creació dels serveis socials a Espanya com a sistema de garantia dels drets socials de ciutadania (LOMBARDERO, 2014).

Amb la proclama constitucional el 1978, segons la qual correspon a l'Estat "garantir el principi de solidaritat i igualtat" (art. 138) es van posar les bases de l'actual sistema públic de serveis socials que pretenia superar la beneficència pública, pal·liativa, gràciable, purament assistencialista, mancada d'un marc organitzatiu general del període franquista que no havia promogut cap política redistributiva (CERDEIRA GUTIÉRREZ, 1987; GIL, 2004; LIMA, 2011). Per això, va ser tan important que la FEDASS evités, a través de l'esmena presentada pel Senador Lorenzo Martín Retortillo Baquer, que el terme "Beneficència" fos inclòs en la Constitució Espanyola. Amb la seva permanència en el text constitucional no existirien els serveis socials tal com els concebem avui.

La política social d'aquest període es va instrumentalitzar a través de la creació de sistemes de protecció social públics, encara que no tots ells es van desenvolupar amb la mateixa intensitat ni van garantir la universalitat dels drets de les persones com a drets subjectius. Ho farien els sistemes de sanitat, educació i de la Seguretat Social però no els Serveis Socials que es van articular com a complementaris als dèficits familiars²⁵ i socials que, un cop identificats i avaluats per tècnics, passarien a ser prestats, de complir amb certs requisits, per l'Estat.

El paper de les assistents socials i de les seves estructures col·legials, així com de la FEDASS que les aglutinava, va ser sens dubte transcendental en la Transició, tant en relació a la pràctica professional, ja que encara calia confrontar l'herència de l'acció social franquista centrada en actuacions disperses, sustentades en l'ajuda individual, alienes a la prevenció de situacions de manca i deslligada de les necessitats reals de la població (GUTIÉRREZ RESA, 1993); com en el pla ideològic, polític i organitzatiu dels nous sistemes de protecció social (HERAS, 2000; GIL, 2004; LIMA 2011). En aquest sentit, es pot afirmar que la influència del Treball Social va resultar paradigmàtica en la defensa dels drets socials en la configuració de l'estat del benestar a Espanya.

Es pot afirmar que la influència del Treball Social va resultar paradigmàtica en la defensa dels drets socials en la configuració de l'estat del benestar a Espanya.

²⁵ No en va Espanya es caracteritza per un Model familista o Model Mediterrani d'Europa del Sud (André Sapir, 2005) amb un gran pes de les famílies, en sentit estricte de les dones, en la provisió de cures (gestió de la llar, criança de la progènie, assistència dels familiars discapacitats i/o dependents).

Durant les dècades següents, l'estat del benestar es va anar consolidant amb les particularitats pròpies de cada territori tenint en compte la transferència de competències a les comunitats autònomes en matèria d'assistència social. Sense entrar en detall de com aquests sistemes de protecció social es van anar desenvolupant, sí que val la pena portar a col·lació dos esdeveniments importants que van afectar el Sistema de Serveis Socials durant aquesta última dècada i que tenen relació amb els drets socials. L'aprovació, d'una banda, el 2006, de la coneguda com a "Llei de dependència"²⁶ la novetat principal de la qual és la consideració que el dret a les prestacions del sistema es postula com un dret *subjectiu* de les persones. I d'altra banda, l'aparició també a partir de 2006, de la *tercera generació de lleis de serveis socials* (actualment en vigor) que es caracteritzen, entre altres qüestions, pel seu caràcter normalitzador i el reconeixement del dret subjectiu de les persones a prestacions concretes en la mateixa elaboració de catàlegs o carteres de serveis, ampliant i consolidant els drets (i deures) de les persones (LIMA A. I., VERD, C. i PASTOR, I., 2016).

4.3. La defensa dels drets socials per part de la tasca social davant les polítiques d'austeritat. Si bé els serveis socials van evolucionar i no van deixar de créixer a Espanya, universalitzant en la mesura del possible prestacions i serveis a la ciutadania per donar satisfacció als drets socials, l'impacte de la crisi (2008) va comportar la reducció de pressupostos a totes les administracions i en especial als Serveis Socials²⁷. Les treballadores socials van patir amb impotència l'absència de recursos i prestacions (que ja eren minses respecte a la dependència i la inclusió) per gestionar l'increment de les necessitats de la població com constaten els *Informes de serveis socials d'Espanya* de 2014 i 2015²⁸.

La confrontació dels professionals del treball social davant aquesta "nova qüestió social" els situa, en paraules d'Abad i Martín (2015) a:

"Una contradicció que supera i reubica la vella tensió entre lògica de l'acció social i lògica assistencial. La justificació en termes d'eficiència obliga a mobilitzar simultàniament dos principis heterònoms d'eficàcia relacionats amb dues categories d'actors: els usuaris, d'una banda, i els mandataris per una altra". (pàg. 181-182).

En aquesta tensió, les autores identifiquen diferents "figures professionals": el/la treballador/a "normatiu" que aplica la re-

²⁶ Llei 39/2006, de 14 de desembre, de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència.

²⁷ L'any 2012 va créixer la demanda d'emergència social en un 182% (especialment per a dones i menors) mentre baixava el finançament del Pla concertat (un 12%) i la inversió de les comunitats autònomes en aquest concepte (de 103,6 a 89,6 milions).

²⁸ LIMA, FERNÁNDEZ, A.I. (Coord.). *I Informe sobre els Serveis socials a Espanya*. Madrid, Consejo General del Trabajo social, 2014; LIMA FERNÁNDEZ, A. I. (Coord.). *II Informe sobre els Serveis socials a Espanya*. Madrid, Consejo General del Trabajo social, 2015.

glamentació de manera pragmàtica sense pronunciar-se teòricament ni ideològicament; el/la treballador/a “gestor” identificat amb l’eficàcia quantitativa de la seva acció en la qual els serveis socials són concebuts com un mercat d’ajust costos-beneficis, taxes d’èxit, etc.; i el/la treballador/a “crític”, “compromès” o “militant” que considera “*que és important polititzar els problemes individuals que presenten les persones usuàries dels serveis socials*” sent “*particularment crítics amb les polítiques públiques*” i assumint “*un compromís al servei de les persones en situació o risc d’exclusió*” (ABAD i MARTÍN, 2015, pàg. 183).

Aquí es defensa que el treball social –de manera individual o mitjançant les seves estructures col·legials en els diferents col·legis professionals territorials i a través del *Consejo General del trabajo social* (CGTS)– està donant mostres en l’actualitat d’un treball social crític i militant a partir de la “lògica dels drets”. Un enfocament de drets que postula que l’objectiu de les polítiques socials és donar compliment al deure de respectar, protegir i fer efectius els drets humans i que els seus titulars poden exigir tal respecte, protecció i realització, de manera que els titulars dels drets socials puguin exigir el seu compliment apel·lant a un tribunal de justícia (GAMALLO, 2009, pàg. 13).

La constatació de l’existència del treball social crític en el territori de l’Estat espanyol, a partir de la “lògica” o l’“enfocament de drets” pot rastrejar-se en diversos nivells (en la pràctica professional i en l’estructura col·legial): en la relació dels professionals amb els usuaris transformats ara en “ciudadania”; en la seva implicació pública més enllà de l’àmbit privat dels despatxos; i en la seva acció estricta i plenament política.

La major part dels professionals del treball social, en tots els territoris d’Espanya, van modificar la seva relació individual amb els “usuaris” aliant-se amb la ciudadania (Marea Taronja) en la defensa de la dignitat de les persones, dels drets socials i de la justícia social en un intent de confrontar el discurs neoliberal i neoconservador sobre: la “culpabilitat” de l’usuari “per haver viscut per sobre de les seves possibilitats” (*a imatge i semblança del liberalisme clàssic*); la inexcusable necessitat d’“aprimar” (*lleixi’s desmantellar*) l’Estat de Benestar; i la *ineludible* decisió de mercantilitzar de nou els drets socials (LIMA, 2015).

La transformació de la impotència en indignació ha situat moltes treballadores socials “normatives” o “gestores” en una cartografia de la reivindicació pública dels drets de ciudadania de segona generació.

Pel que fa a l’estructura col·legial, ha donat mostres en tot el territori a través dels seus col·legis i mitjançant el *Consejo General del trabajo social* de majors nivells d’implicació pública i política de la professió. L’estructura col·legial ha reforçat la seva presència a la societat a través de manifestacions, notes de premsa, aparició en mitjans de comunicació... amb l’objecte de maximitzar la defensa del sistema públic de serveis socials (com a garant dels drets socials de ciudadania) i de denunciar la desviació de fons

del sistema públic a l'àmbit privat en un exercici de privatització i re-mercantilització dels drets socials a través d'accions *caritatives* finançades com a "solució" governamental per als efectes de la crisi.

En l'àmbit internacional, el CGTS ha traslladat la vulneració dels drets socials i la tasca realitzada per la professió davant la *Federació Internacional del Treball Social* (Melbourne, 2014), el que ha provocat que des de la FITS s'hagi considerat la *Marea Taronja* com a "bona pràctica" del treball social al món. Així mateix, el CGTS es va desplaçar al Parlament Europeu amb treballadors socials i usuaris víctimes de les retallades de diferents territoris per denunciar les polítiques d'austeritat a Espanya²⁹. D'aquesta rellevant experiència política va sorgir el curt documental (absolutament recomanable) "*Drets socials per la Dignitat*" (2015)³⁰ en què es fa visible l'abandonament de l'Estat de les seves responsabilitats i la conculcació dels drets socials de la ciutadania.

En un pla estrictament polític, el treball social, a través de les seves estructures col·legials, ha presentat propostes als grups polítics que haurien de configurar la nova legislatura³¹. És de rigor –i un èxit per a la professió– assenyalar que les demandes del treball social han estat tingudes en consideració en la major part dels programes polítics³² i s'han debatut en les sessions d'investidura del Parlament espanyol (març, 2016). D'entre les propostes de la professió de treball social dutes a l'agenda política cal subratllar l'exigència d'un "ingrés vital mínim" i el requeriment que els drets socials de ciutadania es *blindin* en la Constitució per garantir-los, *de facto*, com a dret subjectiu, proposta ja aprovada el 2013 en el seu *XII Congrés Estatal* (Marbella).

4.4. La defensa dels drets socials com a drets subjectius per part del Treball Social. La finalitat del sistema dels serveis socials públics hauria de ser garantir i satisfer els drets socials *subjectius* de la ciutadania per ser instrument de la justícia social. No obstant això, només un conjunt de serveis i prestacions destinats a la promoció de l'autonomia personal (*lleis de dependència*) i determinades prestacions en catàlegs o carteres de serveis de la tercera generació de lleis de serveis socials a Espanya tenen la consideració de dret subjectiu de les persones³³. En termes jurídics, la Constitució Espanyola, no els garanteix plenament:

²⁹ <http://www.cgtrabajosocial.es/comunicaciones/trabajadores-sociales-y-familias-denuncian-la-vulneracion-de-los-ddhh-en-bruselas/203/view> [Consultat el 1-03-2016].

<http://www.cgtrabajosocial.es/comunicaciones/spanish-social-workers-and-people-that-use-social-work-services-stand-together-against-austerity/206/view> [Consultat l'1/03/2016].

³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=a9poEy8RuQE> [Consultat l'1/03/2016].

³¹ *Elecciones generales 2015. Propuestas desde el trabajo social.* <http://www.cgtrabajosocial.es/documentos> [Consultat l'1/03/2016].

³² Per exemple: *Análisis de los programas para las elecciones generales del 20D* del Consejo General <http://www.cgtrabajosocial.es/documentos> [Consultat el 1-03-2016].

³³ Aquesta conceptualització del Sistema com a universal el configura com el *V Pilar de l'Estat de*

La clàssica contraposició entre drets individuals i drets col·lectius, entre drets civils i polítics i drets socials, entre drets d'abstenció i drets de prestació marca el diferent grau d'efectivitat dels drets en el text constitucional. (...) La seva plena efectivitat es condiona a l'existència d'una llei. Els drets socials no són doncs aquests drets, drets subjectius directament exigibles davant els tribunals, sinó només principis, objectius, línies d'actuació per als poders públics, llevat que hi hagi una intervenció del legislador dirigida a la seva regulació concreta. (...) Són drets, però només podran exigir-se en la mesura que hi hagi un desenvolupament legislatiu del precepte constitucional que els reconeix i quan siguin assumibles, en termes econòmics, per l'Estat. Estem, doncs, davant de drets "febles", tot i referir-se a continguts essencials de l'Estat social (sanitat, educació, serveis socials) i de protegir els sectors de la població més vulnerables (GALERA, 2014, pàg. 7-8)

L'Oficina de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans, però, iguala els drets de primera i segona generació (ONU, 2009, pàg. 11-14) en el sentit que tots ells configuren el llistat de drets humans que "el Govern" ha de *respectar* (abstenir-se d'interferir en el gaudi del dret), *protegir* (*impedir* que altres persones interfereixin en el gaudi del dret) i *realitzar*, això és, "adoptar mesures apropiades amb vista a aconseguir la plena efectivitat del dret" (ONU, 2009, pàg. 14-15). Continuant amb l'argument l'Alt Comissionat entén que els estats tenen l'obligació d'una "realització progressiva" dels drets de segona generació, fins i tot per a aquells països amb greus dificultats econòmiques (*aquest seria el cas d'Espanya*), deure derivat dels diferents Tractats de les Nacions Unides signats per part dels Estats (i per Espanya):

*El concepte de la realització progressiva de vegades s'interpreta malament, com si els estats no haguessin de protegir els drets econòmics, socials i culturals fins que tinguessin recursos suficients. Per contra, els tractats imposen l'obligació immediata d'adoptar mesures apropiades amb vista a aconseguir la plena efectivitat dels drets econòmics, socials i culturals. **La manca de recursos no pot justificar la inacció o l'ajornament indefinit de mesures per posar en pràctica aquests drets (...)** Independentment dels recursos de què disposi, un Estat, amb caràcter prioritari, ha d'intentar aconseguir que tota persona tingui accés a uns drets mínims i establir objectius per als*

Benestar al costat del sistema educatiu, el de salut i el d'ocupació. LAPARRA, M. i PÉREZ B. (Coords.) *Crisis y fractura Social en Europa. Causas y efectos en España*. Barcelona: Obra Social "La Caixa", 2012; PASTOR, E. Gobernanza de los Servicios Sociales municipales: dar voz y salida a las aspiraciones ciudadanas. *Cuadernos de Trabajo Social*, 2012, vol. 25, núm. 1, pàg. 143-148; ROLDÁN, I. i CASTAÑAR, M. Servicios Sociales en tiempos de crisis. *Cuadernos de Trabajo Social*, 2012, vol. 25, núm. 1, pàg.13-17; VILÀ, A. La nueva generación de leyes autonómicas de servicios sociales (2006-2011): anàlisi comparativa. *AZARBE Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar*, 2012, núm. 1, pàg.143-157; VILÀ. La reforma local y su impacto en los servicios sociales. *Servicios Sociales y Política Social*, 2014, vol. XXXI (106), pàg. 25-47;

programes de protecció dels pobres, marginats i les persones desfavorides. (ONU, 2009, pàg. 17-18)

Així concebuts els drets socials, s'obre la possibilitat real de l'exigència del seu reconeixement en la Constitució, i per tant, de la seva realització com a dret subjectiu de les persones i és de justícia reconèixer el paper transcendental que està jugant el Treball Social –crític i militant– en la consecució d'aquest objectiu.

Com a conclusió

Hi ha fites a la història en què han confluït la defensa dels Drets Humans i la seva reivindicació per part del treball social. Hem intentat aturar-nos en alguns d'ells. A Espanya, la lluita de la professió en els últims anys del franquisme i durant la Transició ha constituït un d'aquests moments. El compromís polític-social dels professionals del Treball social (i de les seves estructures col·legials) en la defensa dels drets socials davant el desmantellament de l'Estat de Benestar i les polítiques neoliberals del nostre temps n'és un altre. L'afrontament que el Treball Social a Espanya està fent davant la crisi, ja ha estat reconegut a nivell mundial i tipificat per experts internacionals com la "reconceptualització del treball social a Europa del Sud" (MARTÍNEZ HERRERO, CREU SANTS i IOAKIMIDIS, 2014). Són temps, novament, d'apoderament de la professió de treball social al costat i *amb* la ciutadania. Són temps de defensa dels drets socials. Són temps de Treball social crític i militant.

Són temps, novament, d'apoderament de la professió de treball social al costat i amb la ciutadania. Són temps de defensa dels drets socials. Són temps de Treball social crític i militant.

Bibliografia

- ABAD MIGUÉLEZ, B. i MARTÍN ARANAGA, I. El trabajo social ante la crisis. Nuevos retos para el ejercicio profesional de los y las trabajadoras sociales. *Cuadernos de Trabajo social*. 2015, vol. 28, núm. 2, pàg. 175-185. ISSN 0214-0314.
- BARBERO, J. M. (Dir), FEU, M., *El Treball Social a Catalunya 1932-1978*. Barcelona: Hacer Editorial i Col·legi de Diplomats en Treball Social de Catalunya, 2009. ISBN 9788496913240.
- BOUQUET, B. i GARCETTE, CH. *Asistente sociale aujourdhui*. Paris: Maloine, 1999. ISBN 978-2224032876.
- CERDEIRA GUTIÉRREZ, I. Los servicios sociales del franquismo a la Constitución. *Cuadernos de Trabajo Social*, 1987, núm. 0, pàg. 134-159. ISSN 0214-0314.
- COLOMER, M. *El trabajo social que yo he vivido*. Barcelona: Impulso a la acción social i Madrid: Consejo General de CODTS, 2009. (1a edició COLOMER, M. *El treball social que jo he viscut*. Barcelona: Impuls a l'Acció social, 2006). ISBN 9788493498795.
- DE LA RED VEGA, N. *Aproximaciones al Trabajo Social*. Madrid: Siglo XXI, 1993. ISBN 9788432308130.
- ESTRUCH, J. i GÜELL, A.M. *Sociología de una profesión. Los asistentes sociales*. Barcelona: Península, 1976 (2a ed. 1983). ISBN 9788429711950.
- GALERA VICTORIA, A. Los derechos sociales en tiempos de crisis económica. *Paper HURI-AGE: Papeles el tiempo de los derechos*. 2014, núm. 19, pàg. 1-21.
- GAMALLO, G. Problemas conceptuales de los derechos sociales. Escenarios. *Revista Institucional de la Facultad de Trabajo Social*. Universidad Nacional de La Plata. Buenos Aires: 2009, vol. 9, núm. 14, pàg. 43-55. ISSN 1666-3942.
- GIL PAREJO, M. *El protagonismo de la organización colegial en el desarrollo del Trabajo Social en España*. Madrid: Consejo general del trabajo social-Siglo XXI, 2004. ISBN 978-8432311772.
- GUTIERREZ RESA, A. *Caritas Española en la sociedad del bienestar 1942-1990*. Barcelona: Hacer, 1993. ISBN 9788488711014.
- LAS HERAS. La construcción histórica de una profesión. A VV.AA. *Pasado, presente y futuro del Trabajo social*. Madrid: Publicaciones de la UPICO, 2000, pàg. 15-82. ISBN 84-89708-80-0.
- LAS HERAS, P. i CORTAJARENA, E. *Introducción al bienestar social. El libro de las casitas*. 1a edició. Madrid: Consejo General del trabajo social, 2014, FEDDAS, 1979. ISBN 9788428336185.
- LIMA, FERNÁNDEZ, A. I. *Trabajo social, un análisis para la acción*. Madrid: Consejo General del Trabajo social, 2011. ISBN: 978-84-615-6223-7.
- LIMA FERNÁNDEZ, A. I. *Laura Jane Addams: una biografía fascinante de compromiso ético-político*. A ADDAMS, J. *Hull House: El valor de un centro social*. Madrid: Ed. Consejo General del trabajo social i Paraninfo, 2013, pàg. 9-18. ISBN 978-84-283-3525-6.
- LIMA, FERNÁNDEZ, A. I. La lucha contra la falacia: los y las trabajadores/as sociales sabemos que el desarrollo humano no está reñido con el desarrollo económico. *A Servicios Sociales y Política Social*, 2015, vol. 32, núm. 108, pàg. 23-47. ISSN 1130-7633.
- LIMA FERNÁNDEZ, A. I., VERDE DIEGO, C. i PASTOR SELLER, E. El trabajo social en los servicios sociales en España. A PASTOR, E. y CANO SORIANO, L. (Coord.) *Políticas e intervenciones sociales ante los procesos de vulnerabilidad y exclusión de personas y territorio: Un análisis comparado México-España*. México-Madrid: UNAM-Ed. Dickinson, 2016, pàg. 173-187. ISBN 978-84-9085-644-4.
- LLOVET, J. J. i USIETO, R. *Los Trabajadores Sociales. De la crisis de identidad a la profesionalización*. Madrid: Editorial Popular S.A., 1990.
- LOMBARDERO, X. Introducción al bienestar social: el libro de las casitas. *Servicios sociales y Política social*. 2014, vol. 31, núm. 106, pàg. 192-194. ISBN 9788428336185.

Bibliografia

- MARTÍNEZ, I., CRUZ SANTOS, C. i IOAKIMIDIS, V. Reconceptualizando el trabajo social en Europa del Sur: el retorno de la política en tiempos de malestares. A *Servicios sociales y Política social*, 2014, vol. 31, núm. 106, pàg.11-24. ISSN/ISBN 1130-7633.
- MIRANDA ARANDA, M. Algunas reflexiones sobre las pioneras del trabajo social y el papel de la educación. *Azarbe, Revista internacional de Trabajo social y Bienestar*. 2012, núm. 1, pàg. 87-96.
- MOLINA SÁNCHEZ, M. V. *Las enseñanzas del trabajo social en España 1932-1983. Estudio socio-educativo*. Madrid: UPCO, 1994. ISSN 2255-4955.
- MUNUERA GÓMEZ, P. Trabajo social en la defensa de los derechos sociales de las personas con discapacidad. *Trabajo social*, 2012, núm. 14, pàg. 93-104. ISSN 0123-4986.
- ONU. *Preguntas Frecuentes sobre los Derechos Económicos, Sociales y Culturales*. Folleto Informativo, nº 33. Ginebra: Ed. Oficina del Alto Comisionado de las Naciones Unidas para los derechos Humanos, 2009. ISSN 1014-5613.
- PEREZ LUÑO, A-E. *Concepto y concepción de los derechos humanos* (Acotacions a la ponència de Francisco Laporta). *Doxa*, 1987, núm. 4, pàg. 47-66. ISSN 0214-8876.
- RUBÍ, C. *Introducción al Trabajo Social*. Barcelona: Euge, 1991. ISBN 9788472794528.
- TIZÓN J. i ROSSELL, T. *Salud Mental y Trabajo Social*. Barcelona: Laia, 1983. ISBN 84-7222-492-2.
- VERDE DIEGO, C. *Hull House: la ciencia al servicio de la reforma social*. A ADDAMS, J. *Hull House: El valor de un centro social*. Madrid: Ed. Consejo General del trabajo social i Paraninfo, 2013, pàg. 19-35. ISBN 978-84-283-3525-6.
- VILÀ, T. *Els serveis socials. Una visió històrica*. Girona: Diputació de Girona, 2005. ISBN 84-688-6331-9.
- VV.AA. *Los Pioneros del Trabajo Social. Una apuesta por descubrirlo*. Huelva: Ed. Universidad de Huelva, 2010. ISBN 84-95089-63-7.